

SPIRITUAL AND MORAL EDUCATIONAL VIEWS OF EASTERN THINKERS

Asilbekov Nurzhan Bakhtiyarovich

Tashkent Institute of Textile and Light Industry

Annotation: This article discusses the views of Eastern thinkers on the spiritual and moral upbringing and its role in the education of young people today.

ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯВИЙ ҚАРАШЛАРИ

Асилбеков Нуржан Бахтиярович

Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти

Аннотация: Ушбу мақолада Шарқ мутафаккирларининг маънавий-ахлоқий тарбиявий қарашлари ва унинг бугунги кундаги ёшлар тарбиясидаги ўрни таҳлил қилинади.

Аннотация: В данной статье обсуждаются взгляды восточных мыслителей на духовно-нравственное воспитание и его роль в воспитании молодежи сегодня.

Ёш авлодни ҳар томонлама етук ва баркамол этиб тарбиялашга оид давлат сиёсатини амалга оширишни маънавий-ахлоқий тарбиясиз тасаввур этиб бўлмайди. Зеро, узлуксиз таълим тизимининг барча бўғинларида, хусусан, олий таълим муассасаларида талабаларнинг онги, тафаккури ва дунёқарашини жамиятнинг мақсад ва вазифаларини амалга оширувчи кучга айлантиришда маънавий-ахлоқий тарбия алоҳида ўрин тутди. “Мамлакатимизда, – деган эди юртбошимиз Ш.М.Мирзиёев, – амалга

оширилаётган барча ислохот ва ўзгаришлар, кенг кўламли дастурлар ягона ва улуг бир мақсадга қаратилган. У ҳам бўлса, ...фарзандларимизни ҳар томонлама етук ва баркамол этиб тарбиялашдан иборат” [1; 412-б.]. Маънавий-ахлоқий тарбия ва ёшларга оид давлат сиёсати замиридаги ёш авлодни тарбиялаш мақсади том маънодаги эзгулик ғоясидир. Ёшларнинг билим олиши, касб-хунар эгаллаши учун яратилаётган шарт- шароитлар давлатимизнинг таълим-тарбия тизими марказида турувчи маънавий- ахлоқий тарбия, аввало, шахс маънавиятини ривожлантириш масаласи билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, юксак ахлоқий фазилатлар, маънавий етуклик ва маънавий қиёфани таркиб топтиришга хизмат қилади. Маънавий-ахлоқий тарбия – талабаларга жамиятдаги маънавий-ахлоқий меъёрлар мазмунини тушунтириш, ушбу меъёрнинг ижтимоий ҳаётдаги аҳамиятини англатиш, уларда халқнинг миллий-маданий қадриятларига асосланган ҳолда юксак инсоний фазилатларни таркиб топтириш, ижобий муносабатларга кириша олиш кўникмаларини ривожлантириш ҳамда шахс сифатида ўзини-ўзи ривожлантириш компетенцияларини таркиб топтириш жараёнидир.

“... биз, - деган эди Ш.М.Мирзиёев, - фарзандларимизнинг онги, дунёқараш асрлар давомида синовдан ўтган, юксак маънавият хазинаси бўлган жаҳон ва миллий адабиётимиз асосида эмас, балки қандайдик шубҳали, зарарли ахборотлар асосида шаклланишига бепарво қараб туролмаймиз...” [1; 534-б.]. Бугунги ахборот оқими орқали ёшлар маънавияти учун кураш кетаётган бир вақтда ёшларни маънавий меросимиз билан яқиндан таништириш маънавий-ахлоқий тарбияда ҳам ижобий самара беради.

IX–XII асрларда Мовароуннаҳрда олим, донишманд, шоирларнинг кўпчилиги комусий билимларга эга бўлиб, илмлар бир-биридан ажралмас, узвий боғлиқ ҳолда мавжудлиги характерли эди. Шунинг учун ҳам Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, аз-Замахшарий, Исмоил Журжоний каби буюк сиймолар жуда кўп соҳаларда ижод қилиб, ўчмас из қолдирдилар. Шу билан бирга математика, астрономия, тиббиёт, мантиқ, тилшунослик, тарих каби илмлар маданият,

маънавиятнинг ривожда ниҳоятда муҳим аҳамият касб этгандики, ислом динининг назарий масалалари билан бирга ахлоқий томонлари ҳам кенг ривож топганини кўрамиз. Имом Исмоил ал-Бухорийнинг IX асрда ёзилган “Ал-адаб ал-муфрад” (“Одоб дурноналари”) асари бутун ислом оламининг одоб-ахлоқи ва тарбияси масалаларига бағишланган махсус ҳадислар тўплами ҳисобланади. Ахлоқ масалаларига қаратилган мазкур асарда, асосан, оилада фарзанд тарбияси, ота-онани ҳурмат қилиш, онани эъзозлаш, меҳр-оқибатли бўлиш, пок ва имонли бўлиш, яхшилик қилиш каби юксак тарбиявий аҳамиятга эга бўлган фикрлар баён этилган. Ушбу асарда, асосан, пайғамбаримиз Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васаллам ва у киши атрофидаги саҳобаларининг ўғит ва насиҳатларидан намуналар, ривоятлар келтирилган.

Абу Наср Форобийнинг “Фозил одамлар шаҳри” асарида жамият талабаларига тўла-тўқис жавоб бера оладиган ва уни тинчлик-фаровонликда сақлаб туришга хизмат қиладиган комил инсонни тарбиялаш хусусида фикр юритилади. Муаллиф инсонларни бахтга, саодатга элтувчи жамоани яратиш учун, аввало, жамоанинг барча аъзолари ақлий ва ахлоқий хислатларни – тўғрилиқ, ҳақиқатни севиш, жасурлик, дўстга садоқат каби фазилатларни эгаллаши лозим деб таъкидлайди. Инсоннинг ахлоқий хислатларини шакллантириш эса, асосан, тарбия ва тарбиячининг, билимдон муаллимнинг вазифасидир, деб уқтиради [2]. Абу Наср Форобий «ўн икки туғма хислатни» бирлаштирган кишигина ахлоқли бўла олади, деб таъкидлайди. Талабаларга маънавий-ахлоқий тарбия беришда ушбу хислатларни уларда шакллантириш орқали талабаларда қуйидаги ахлоқий фазилатларни юксалтириш мумкин: 1) соғлом; 2) зийрак; 3) кучли хотирага эга; 4)

ақлли; 5) нотик; 6) илмли бўлиш; 7) нафсини тийиш; 8) одил; 9) улуғликка интилувчи бўлиш; 10) молпараст бўлмаслик; 11) адолатли; 12) қатъиятли бўлиш. Абу Али ибн Сино муҳим ахлоқий сифатларни таҳлил қилади ва ҳар бирига таъриф беради. Инсондаги ижобий ахлоқий хислатларга саҳийлик, чидамлик, камтарлик, муҳаббат, мўътадиллик, ақллилик, садоқат, интилиш, қатъиятлик, уятчанлик ва бошқаларни киритади. Ибн Сино ахлоқий хислатларни қуйидагича таърифлаган: мўътадиллик – тан учун зарурий озиқ ва хулқ меъёрларига тўғри келмайдиган ишларни қилмаслик; саҳийлик – ёрдамга муҳтож кишиларга кўмаклашувчи инсоний қувват; ғазаб – бирор ишни бажаришда жасурлик; ақллилик – бирор ишни бажаришда шошма-шошарликдан сақловчи қувват; зийраклик – нарсалар ва хатти-ҳаракатларнинг ҳақиқий маъносини тезлик билан тушунишга ёрдам берувчи

қувват; камтарлик – худбин ишлар билан шуғулланишдан тўхтатувчи куч [3].

Шайх Нажмиддин Кубронинг “Фи ал-адаб” (“Одоб қоидалари”) рисоласи XII

асрга мансуб бўлиб, муаллифнинг шогирдларига ўғит-насиҳатларидан иборат. Асарда, асосан, комил инсонни тарбиялаш, одамни ҳалокатга бошловчи нафс, хусумат, гумон, таъна, нифок, риё, фосиклик каби ёмон феъл-атвордан ҳалос бўлиб, фақат яхши ишларга, рухий покликка чорлаш каби ғоялар илгари сурилади. Кубро ушбу асарни дунё кезиб, ўқиб-ўрганиб, кўрган-кечирганлари натижасидаги тажрибалари асосидан келиб чиққан ҳолда ёзади. Унда яхши ва ёмон хулқларнинг оқибатлари ҳақида фикрлар

келтирилган. Мутафаккир Кайковуснинг “Қобуснома” асарида ҳам фарзанд тарбияси борасидаги педагогик қарашлар панд-насиҳат тарзида баён қилинган. “Фарзандинга, - деб ёзади буюк тарбияшунос, - ҳунар ва фазл ўргатмакда тақсир қилмағил ва ҳар илмни ўргатувчи муаллимлар таълим учун урсалар, сен шафқат кўргузғил, майли урсунлар, нединким, ёш ўғлон илм ва адабни таёқ билан ўрганур ва ўз ихтиёри билан ўрганмас. Аммо фарзандинг беадаб бўлса ва сенинг ул сабабдин қаҳринг келса, ўз қўлинг бирла урмағил, муаллимларнинг таёғи бирла кўркутғил. Болаларга муаллимлар адаб берсунлар, токи сендин ўғлингнинг кўнглида гина қолмасин. Фарзандга адаб, ҳунар ўргатмакни мерос деб билғил” [4]. Демак, бўлажак ўқитувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда илк Уйғониш давридаги мутафаккир олимларнинг панд-насиҳатларидан мавзуга мос ҳолда фойдаланиш орқали қуйидагиларга имконият яратилади:

- буюк алломаларнинг таълимий-ахлоқий йўналишдаги асарлари билан таништириш;
- ахлоқий тарбияланганлик даражаларини ошириш;
- юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлган кадрларни тайёрлаш;

– келгуси касбий фаолиятида ўқувчиларни маънан етук этиб тарбиялаш ва ҳ.к.

Жаҳон миқёсида ҳукм сураётган илм-фан ва техника-технологиялар равнақи мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожланишини бошқаришда ва унинг келажагини белгилаб боришдаги кишилар интеллектуал салоҳияти ҳақидаги ахборотлар ниҳоятда муҳимлигини кўрсатмоқда. Бу борада улуг аллома-донишмандларимиз томонидан қолдирилган бой интеллектуал меросни ҳамда умумбашарий қадриятларни бўлажак мутахассислар онгига мунтазам равишда сингдириб боришнинг аҳамияти катта. Ушбу жиҳатларни бўлажак мутахассислар онгига сингдириш бўлажак ўқитувчиларни нафақат касбий етук қилиб, балки интеллектуаллаштирилган фаолиятга йўналтирилган рақобатбардош мутахассислар қилиб тайёрлашни амалга оширишга оид имкониятлар доирасини сезиларли даражада кенгайтиради.

Шу сабабли ушбу мақолага цивилизацион педагогик тизимларни шакллантиришда Шарқ мутафаккирлари асарларидан фойдаланиш кетма-кетлигини илмий-методик жиҳатдан асослашни мақсад қилиб олдик. Маълумки, таълим-тарбия жараёнида юқори самарадорликка эришиш, юксак сифат кўрсаткичларини қўлга киритиш учун ҳар қандай фан бўйича таълим беришда бўлажак ўқитувчиларнинг илмий тафаккурини кенгайтиришда, илмий мерослардан фойдаланиш ўзининг ижобий педагогик самараларини беради. Бу борада донишмандларимиз интеллектуал мероси кўпроқ илмий қадриятларга тегишли бўлади. Демак, кишилик жамияти тарақиёти илмий қадриятлар ва уларга мос ахборот инқилоблари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, улар ривожини мунтазамлик касб этиб келмоқда. Бу эса ўзига хос цивилизацион жараёнларни ифодалайди ва уларнинг жамият тарақиётидаги аҳамиятига қараб илмий муаммолар шакллантирилади. Кейин уларнинг ечими топилиши билан илмий қадриятлардан истеъмолда фойдалана бошланади. Ана шундай жиҳатлар цивилизацион тизимларнинг юзага келишига асосий манбалар бўлиб ҳисобланади. Ушбу соҳада олиб борган изланишларимиз натижалари цивилизацион тизимлар мазмун-моҳиятини таълим-тарбия жараёни мазмунига интеграциялаш мақсадга мувофиқ эканлигини кўрсатди. Буларни этиборга олиб цивилизацион педагогик тизимларнинг муайян босқичларини шакллантириб олдик ҳамда ҳар бир босқичга мос мазмун- моҳиятни илмий-методик жиҳатдан асослаб олдик. Улар асосида цивилизацион педагогик тизимлар ҳар бир босқичи учун мақсад-вазифалар ва уларга шаклланиши лозим бўлган билим, кўникма ҳамда малакалар ҳажми ва қамрови ҳам белгиланиб олинди, шунингдек, ҳар бир цивилизацион педагогик тизим босқичларининг интеллектуаллик даражаси ва ҳар бир босқичда илмий қадриятларга берилган этиборлар ҳам таҳлилий ўрганилиб чиқилди ҳамда уларнинг бўлажак ўқитувчиларни касбий фаолиятга тайёрлаш учун шакллантириладиган цивилизацион педагогик тизимлар лойиҳалаштириб олинди ва улар кетма-кетлигини қуйидагича қилиб белгилаб олдик: “Авесто” даврига мос цивилизацион педагогик тизим. Бу тизимга асос қилиб ота-боболаримизнинг ибратли хикматларига ҳурмат-этибор, ватанпарварлик ва инсонпарварлик туйғусини ёшлар онгида шакллантиришлар олинди;

Эрамиздан олдинги VI-I асрларга мос цивилизацион педагогик тизим. Дастлаб унинг мазмун-моҳиятига эътибор берадиган бўлсак, ўша даврдаги ижтимоий муҳит ҳисобга олинади, яъни бу даврда ижтимоий муҳит юнон ва ерли халқлар ижтимоий муҳитлари негизида таркиб топа бошлади. Бу даврда юртимизга юнон файласуфларининг асарлари ҳам кириб кела бошлади;

Эрамиз бошидаги I-VIII асрларидаги даврга мос цивилизацион педагогик тизим. Бу даврга мос мазмун-моҳиятга алоҳида қайд этиш мумкинки, бунда цивилизацион жараён жамият тарақиётида ҳам яққол сезила бошлади, яъни бу даврларда илм-фан ривожини янги босқичга кўтарилди;

“Илк ўйғониш даври”га мос цивилизацион педагогик тизим. Бу даврга хос цивилизацион жараён мазмун-моҳияти олдинги даврлардаги мазмун-моҳиятлардан тубдан фарқ қилади, яъни бу даврда ватанимиз энг ривожланган ўлкага айланган эди. Шу сабабли ҳам бу даврни Марказий Осиёдаги цивилизацион жараёнларнинг “Илк Ўйғонмиш даври” деб аталади;

“Сўнги Ўйғониш даври”га мос цивилизацион педагогик тизим. Тарихдан бизга маълумки бу даврнинг мазмун-моҳиятини Амир Темур ва Темурийлар давридаги илм-маърифатни ташкил этади. Бу XIV асрнинг иккинчи ярмидан бошланиб XVI асрнинг бошларигача

бўлган даврни ўз ичига олади. Бу давр фанда Марказий Осиёнинг маънавий юксалишидаги, яъни цивилизациясида “Сўнги Ўйғониш даври” деб ҳам аталади;

XVII-XVIII асрларга мос цивилизация педагогик тизим. Бу даврнинг ҳам

ўзига хос мазмун-моҳияти бор. Улар ўша жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий муҳит негизида ифодаланади;

XIX-XX асрлардаги цивилизация педагогик тизим. Бу даврнинг мазмун-

моҳиятини куйидаги манба орқали ифодалашни лозим топдик: “Таракийпарварлик, бунёдкорлик азал-азалдан қон-қонига сингиб кетган ўзбек халқи ва улар ичидан чиққан Ўзбек зиёлилари ўз халқининг миллий-маданий онгини оширишда ҳам ота-боболари каби қаҳромонлик ва фидойилик кўрсатдилар. Улар кенг халқ оммасини саводли қилишга, уларни жаҳолат уйқисидан уйғотишга интилиб мактаблар очдилар.

Бу қайд этилган босқичлар кетма-кетлиги мазмуни Шарқ мутафаккирлари

асарларига оид маълумотлари билан интеграцияланиб борилди. Бу борада дастлаб “Авесто” номли муқаддас китоби орқали бойитилган таълимотлар, “Илк Ўйғониш даври” мутафаккурлари (Ал-Хоразмий, Ал-Фарғоний, Аҳмад ал-Марвазий, Яхё Ибн Абу Мансур, Абу Али ибн Сино, Беруний, Исмоил Журжоний ва бошқалар) асарлари, “Сўнги Ўйғониш даври” мутафаккирлари (Мирзо Улуғбек, Қозизода Румий, Ал-Коший, Али-Қушчи, Махмуд Чағминий, Журжоний, Воиз Кошифий, Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбанд, Хожи Ахрори Валий, Сўфи Оллаёр ва бошқалар) асарлари ва жадидчилик ҳаракати намоёндалари (Абдулла Авлоний, Абдурауф Фитрат, Махмудхўжа Бехбудий, Мунавар Қори Абдурашидхонов, Тавалло, Абдулҳамид Чўлпон, Исмоилбек Ғаспирали ва бошқалар)нинг асарларидан фойдаланилди. Улар асосида тўлдирилган, бойитилган ва мукаммаллаштирилган таълим мазмуни шакллантириб улар бўйича таълим-тарбия жараёнлари олиб борилди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз (1-ж). – Тошкент: Ўзбекистон. НМИУ, 2017. 592 б.
2. Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шаҳри. – Т.: “Ўзбекистон миллий
3. энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2004. – 160 б.
4. Имом Исмоил ал-Бухорий. Ал-адаб ал-муфрад (Одоб дурдоналари). – Тошкент: Ўзбекистон, 1990. – 258 б.
5. 4.Кайковус. Қобуснома. (нашрга тайёрловчилар: С.Долимов, У.Долимов) Т.:Ўқитувчи, 2006. – 208 б.